

daje oceno znanstvene vrednosti teh preiskav. S statističnimi analizami razporeditve krvnih skupin je celó mogel uvrstiti posamezne nekropole ali njih del v določene etnične skupine, kajti znano je, da je procentualna porazdelitev krvnih skupin A B O pri različnih etničnih skupinah različna.

Po kronološki pripadnosti izvira kostni material iz grobišč madžarskega zgodnjega srednjega veka, poznega obdobja preseljevanja narodov, langobardskega obdobja, zgodnjega obdobja selitve narodov, kasnorimskega obdobja ter različnih prazgodovinskih obdobjih tja do paleolitika. Po krajevni provenienci jih je — razumljivo — največ iz Madžarske, pa tudi iz Jugoslavije, Italije, ZR Nemčije in SSSR, skupaj več kot 5000 analiz.

Zanimivo je, da kosti raznih tipov pračloveka (*»Archanthropus«*) niso dale antigenih reakcij, razen kosti *Homo erectus palaeohungaricus*, ki so dale rahlo reakcijo z anti-H diagnostičnim serumom.

Tretji del je posvečen zaključkom in v njem avtor razmišlja o vrednosti in smiselnosti teh raziskav, ki so že dobro utečene, in prihaja do zaključka, da rezultati opravičujejo delo, saj smo tako dobili nove paleoantropološke podatke o distribuciji krvnih grup med različnimi populacijami v daljnji preteklosti in s tem tudi možnost etnične opredelitve kot dopolnilo osteološki tipizaciji. Tako lahko tudi spremljamo spremembe v distribuciji krvnih in genskih skupin v populaciji nekega kraja ali pokrajine skozi dolga obdobja in tako zasledujemo njeno etnogenezo oziroma katere etnične skupine so vse prispevale svoj delež k današnji populaciji.

Kdor bi se hotel poglobiti v to problematiko, mu je na voljo obsežen bibliografski seznam literature, tako tiste, ki obravnava splošno problematiko serologije, kot specialne, ki zadeva paleoserologijo in njeno problematiko. Preseneča velik delež madžarske literature. Knjiga je v celoti pisana v angleščini in zato dostopna vsej svetovni javnosti.

O tem delu, ki je hkrati obširna informacija in še dober priročnik za delo, nehote uhajajo misli na pestro etnogenetsko preteklost našega ozemlja in Balkana sploh. Le strokovnjaki vedo, koliko etničnih skupin je prešlo to ozemlje in se na njem ustavilo, se stopilo s prejšnjimi in izginilo. Saj nam že jezikovna

in dialektološka pestrost in enako bogastvo folklore in ljudske glasbe to potrjujejo. Paralelne komparativne študije vseh teh etnoloških elementov pa bi lepo dopolnjevale paleoserološke raziskave. Kako hvaležna raziskovalna tematika bi bila to za enega ali več paleoantropologov, če bi paralelno z osteološkimi raziskavami naših nekropol obdelali tudi njihovo serološko in genetsko stran. Prav gotovo bi naše ozemlje dalo izjemno pomembne rezultate.

Alojz Sercelj

Josef Klíma, Lidé Mezopotámie. Cestami dávné civilizace a kultury při Eufratu a Tigridu. Orbis. Praha 1976, vel. 8°, 335 strani, 16 barvnih, 16 črno-belih prilog.

Avtor (rojen leta 1908) je svojo akademsko pot začel kot rimskopravnik in se kot tak tudi habilitiral na Karlovi univerzi v Pragi. Med svojim študijem je postal tudi slušatelj in učenec slovečega češkega orientalista profesorja Bedřicha Hroznega (1879—1952). Le-ta se je bil že leta 1905 habilitiral na dunajski univerzi kot privatni docent za semitske jezike s posebnim upoštevanjem klinopisnega študija. Najbolj se je pa B. Hrozný proslavil v letih 1915—1919, ko je odkril, da je hetitski jezik, v katerem je napisana večina napisov na glinastih ploščicah, izkopanih v razvalinah nekdanje hetitske prestolnice mesta Hattušaša (blizu vasi Boğazköi, sedaj mesta Boğazkale), indoevropski. Ko je Hrozný po letu 1919 postal profesor v Pragi, je kmalu zbral okrog sebe lepo število sodelavcev, med katerimi sta bila za asiriologijo najbolj vidna Lubor Matouš in Josef Klíma. Medtem ko se je L. Matouš poglobil v filologijo, se je Josef Klíma usmeril v proučevanje babilonskih in sumerskih pravnih spomenikov. Tako se je odločil za pot, ki je za njo zaoral ledino najin skupni očetovski prijatelj profesor Pavel Koschaker (1879—1951). Ta je zagovarjal načelo in ga nato sam uresničil, da mora pravni zgodovinar obvladovati jezike, v katerih so pisani klinopisni pravni spomeniki, ako naj bo njegovo delo zares solidno. Z obema učenjakoma je J. Klíma ostal trajno v prijateljskem razmerju.

J. Klíma se je kmalu posvetil popolnoma proučevanju klinopisnih tekstov, zlasti ko je postal izredno agilen član Ori-

entalnega Ustava (= Inštituta) v Pragi. J. Klímovo delo je nedavno dobilo posebno priznanje s tem, da ga je pariški Institut v Académie des Inscriptions et Belles-Lettres izbral za svojega dopisnega člana. Leta 1972 je tam imel svoje nastopno predavanje »La Perspective historique des lois Hammourabiennes« (besedilo je natisnjeno v Comptes rendus, Paris, april—junij 1972, str. 297). Tudi Ljubljani J. Klíma ni tujec, saj je dne 15. oktobra 1969 imel v Slovenski akademiji zanimivo javno predavanje o »Prvih pravnih spomenikih v človeški zgodovini«.

Danes mi je poročati o njegovi najnovejši knjigi »Lidé Mezopotámie«. Z njo je avtor izpolnil občutno vrzel. Njegova knjiga bo prijetno uvajala začetnike v poznavanje gospodarskih in socialnih razmer, v katerih so se porajali asiriološki problemi. Obenem bo zgodovinarjem in arheologom odkrivala velika kulturna bogastva, ki so jih zbrala ljudstva, ki so se v antiki zvrstila kot gospodarji rodovitne dežele med rekama Evfratom in Tigrisom. Knjiga je izšla v nakladi 25.000 izvodov, kar priča, kolikšen pomen pripisuje njej tako ugledna založba, kakor je Orbis v Pragi.

Ko skušam to zanimivo knjigo prikazati naši javnosti, se ne nameravam ustavljati ob nekaterih podrobnostih, o katerih sva z avtorjem morda nekoliko različnega mnenja. Bralcu bi rad v prvi vrsti predočil, kako velike uspehe je v mednarodnem sodelovanju dosegla v zadnjih 120 letih asiriologija.

Ker obravnava J. Klíma zaporedoma posamezna kulturna področja v Mezopotamiji, je zaradi boljše preglednosti razdelil svojo knjigo na dvanajst poglavij (I—XII). Po vsebini je vsako označil z ustreznim naslovom, ki mu je dodal še primeren podnaslov.

V predgovoru (str. 13 s) govori pisec o svojem razvoju, ki je potekal od grško-rimske klasične izobrazbe do asiriologije. Naštevava velike zakladnice izkopanega asiriološkega gradiva, ob katerih je črpal zaželeno vire. To so muzeji: Louvre (Pariz), Nemški državni muzeji (Vzhodni Berlin), British Museum (London), Eremitaža (Leningrad) in znatno manjša zbirka pok. profesorja H. V. Hilprechta (Jena).

V prvem poglavju (str. 15—40) obravnava avtor razvoj asiriologije, ki je tesno povezan z razvozljanjem klinopisa. Ob

reproduciranih napisih perzijskih kraljev Darija I. in Kserksa nazorno pokaže, kako je 27-letni gimnazijski suplent G. F. Grotefend leta 1802 razvozlal najmlajši, črkovni perzijski klinopis. Dobrega pol stoletja pozneje je H. C. Rawlinson, angleški kolonialni častnik, zmogetel tudi težave, ki jih je dotlej povzročal mnogo težavnejši zlogovno-besedni babilonski klinopis. Leta 1857 so ob novem tekstu takrat v Londonu slučajno zbrani vrhunski asiriološki preizkusili, da je tudi babilonski klinopis postal čitljiv in njegova vsebina polagoma razumljiva.

Nov problem vzbujajo sumerski teksti. Šele nekako od leta 1890 velja za nesporno, da je bila sumersčina jezik posebnega naroda z veliko kulturo. Na tabeli (str. 32 s) avtor pokaže za deset znakov, kako se je razvijala pisava od arhaičnih slikovnih (= piktografskih = predmetnih) znakov do zlogovnih znakov v novoasirski in novobabilonski pisavi.

Elamske pisave ne obravnava, ker očitno ne spada več v vsebino obravnavane knjige.

Avtor lepo navaja, kako je razvozlanje klinopisne pisave in akadskega (= babilonskega in asirskega) jezika napredovalo po delnih dognanjih učenjakov raznih narodov. S posebno pieteto govori pisec o svojem učitelju Bedřichu Hroznem (1879—1952), čeprav je težišče njegovih zaslug v Mali Aziji. Poleg zelo pomembne študije »Das Getreide im alten Babylonien« (1914) in »Sumerisch-babylonische Mythen von dem Gotte Ninrag (Ninib)«, ki jih je objavil v mezopotamskega območja, si je pridobil trajno slavo na maloazijskem območju, predvsem s knjigama »Die Sprache der Hethiter« (1917) in »Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi« (1919). Obenem je ediral dva zvezka v zbirki »Keilschrifttexte aus Boghazköi (V in VI, 1921)«. Izdal je tudi hetitske zakone (»Code hittite«, Paris 1922) s prvo (do leta 1959 edino) transkripcijo in francoskim prevodom. — Uspešno je izkopaval tudi kadadoške staroasirske tekste v Kültepe. Ostalega njegovega obsežnega dela tu ne utegnemo navajati (hetitske hierogliffe, napise na Kreti in v stari Indiji).

Drugo poglavje (str. 41—50) ima naslov »Ljudje med Evfratom in Tigrisom«, s podnaslovom »Od praveka Barda Balka do današnjega Iraka«. Z jedrnatimi označbami naštevava narode, ki so se v zgodovini zvrstili kot gospodarji Med-

reča, namreč: Sumerci, semitski Akadci, ki so se zgodaj razcepili na Babilonce in Asirce, Peržani, njim sledijo Makedonci z Aleksandrom Velikim in Grki, nato Rimljani, Parti, Bizantinci, Arabci, Turki; končno pride za Angleži, kot zadnjimi tujimi gospodarji, sedanji samostojni Irak. Že v zvezi s Sumerci ostaja še obilo nerešenih vprašanj: kdaj in odkod so prišli v Mezopotamijo? Kdo je takrat tam bival? Kdaj so se tam naselili Semiti in kateri? — V posebnem odstavku (45 s) so naštetih sosedje Mezopotamije: Elamci, Subarejci, Hetiti in Huriti.

Tretje poglavje (str. 51—79) ima naslov »S krampom in lopato« in podnaslov »Potek arheoloških odkritij«. Do konca 16. stoletja so le redki Evropejci prišli do Mezopotamije, v 17. stoletju je bilo med njimi že več resnih znanstvenikov. Veliko arheološko odkrivanje Mezopotamije pa se je začelo l. 1842, ko je Pavel Emil Botta (1802—1870), ki je bil takrat francoski vicekonzul v Mosulu, pričel izkopavati grič Kujundžik, pod katerim so razvaline Niniv, zadnje prestolnice Asirije. Neučakan zaradi začetnih neuspehov, je nato izkopaval z uspehom v Chorsabadu. Medtem je pa njegov tekmeč Anglež A. H. Layard v Nivah med drugim izkopal znamenito Aššurbanipalovo knjižnico z mnogimi starimi teksti; dandanes se zato nahaja v Britanskem muzeju. Muzej v Louvru pa hrani poleg bogatih izkopanin iz Chorsabada tudi edinstvene sumerske napise, ki jih je Ch. E. de Sarzec kot konzul izkopal leta 1877/78 v kraju Tello, kjer je bila nekoč mestna državnica Lagaš, z glavnim mestom Girsum. — Angleški konkurenti pa so razkrili Ur, ki ga J. Klíma označuje za »sumerski model« (str. 68); po njem štejemo tudi tretjo dinastijo iz Ura. V okolici Ura je iz predzgodovinske dobe v letih 1922—1934 Sir Leonard Woolley izkopal več množičnih grobov. V njih so bili mrtvecu dodani čudoviti umetniški dodatki. Med drugimi mesti našteva avtor mesto Uruk z epom o Gilgamešu, s še slikovno pisavo in s temelji že monumentalnih templjev. Tu se razvijajo sumerske mestne državnice. V Nippurju, kjer so Američani odkrili obilico sumerskih napisov, je bilo takratno versko središče. — Znatno mlajši sta poznejši politični prestolnici Babilon in Aššur. Izkopavanje Babilona si je za svoj življenjski program izbral nemški arhitekt Robert Koldewey (1855—1925),

Aššurju pa se je posvetil njegov učenec E. W. Andrae (1875—1956).

Ko je v desetletjih med obema svetovnjima vojnama Francija imela mednarodni mandat nad Sirijo, so francoski arheologi odkrili dvojice velikih najdišč. Od leta 1928 naprej so pod vodstvom Claude-F. Schaefferja začeli izkopavati grič Ras Šamra, ki pokriva nekdanje mesto Ugarit in odkrili sistematično urejene državne, pa tudi zasebne arhive. — Od leta 1933 naprej je André Parrot izpod grča Hariri ob srednjem Evfratu odkril ogromno palačo z bogatim vladarjevim arhivom. — Najnovejše veliko odkritje je uspelo italijanski znanstveni ekspediciji, ki je pod vodstvom arheologa prof. Pavla Matthiae in epigrafista Giovannija Pettinata v letih 1974/76 v razvalinah mesta Ebla (sedaj tel. Mardih) izkopala državni arhiv z okoli 15000 glinstimi ploščicami.

Sovjetski arheologi, še posebno armenski, vneto izkopavajo razvaline nekdanje urartejske trdnjave Tejšebaini, ki leži v Karmir-Bluru v Sovjetski Armeniji.

J. Klíma omenja tudi najdišče staroasirskih ploščic v Kapadociji pri kraju Kültepe. Najdišče je točno dognal šele Bedřich Hrozný. Večina od njega zbranih 194 ploščic je bila objavljena v letu njegove smrti pod naslovom »Inscriptions cunéiformes du Kültepe. Prague 1952«.

Ker v J. Klímovi knjigi ni posebnega oddelka, ki bi podajal pregled zunanje politične zgodovine, je avtor o tem marsikaj povedal v IV. poglavju (str. 81—110), ki ima naslov »Od občine do despotije«. Najstarejše predzgodovinske družbeno-politične formacije so nastale najprej na severu: Hassana, Samarra, Halaf. Istočasno s Halafsko kulturo na severu je na jugu nastajala kultura v Eridu, ki jo nadaljujejo: El Obeid, Uruk in Džemdet Nasr. Soglasno z vodilnim ruskim asiriologom I. M. Diakonovom označuje J. Klíma takratno družbo kot »vojaško demokracijo«. Analizira jo predvsem po napisih iz Lagaša. Avtor tudi kritično osvetljuje sumerski seznam kraljev. Za številnimi sumerskimi mestnimi državicami pride za kakih 180 let vojaška akadaska monarhija in nekoliko pozneje za 107 let država III. Ura. Ko je ta uničena, sledita nekako dve stoletji politične razdrobljenosti. Njo zaključuje babilonski zakonodajalec Hammurabi (1792—1750), ki zedini Mezopotamijo.

Poldrugo stoletje pozneje jo zruši naval Hetitov (leta 1595). V Babilonu zavladajo Kasiti (do leta 1160).

Drugačno usodo je doživljala Asirija. V Kapadociji so asirski trgovci kakih osemdeset let živeli v več kolonijah, ki so imele precejšnjo samoupravo v svojih stanovskih združenjih (*kārum*). V drugem tisočletju je po nekaterih peripetijah Asirija prišla za več stoletij pod mitansko-huritsko nadoblast. To so zrušili Hetiti, ki so si pa s tem nakopali v Asircih nevarnega nasprotnika. Po velikem navalu »pomorskih ljudstev«, ki so pridrlji okoli leta 1200 iz Evrope preko Male Azije do naravnih mej Egipta, nastopi zopet s prekinitvami doba asirske vojaške velesile in končno asirska svetovna država. Upravičeno označuje J. Klíma zadnje pomembne asirske vladarje od Sargona II. (721—705) do Aššurbanipala (669—630 ?) kot »despote na asirskem prestolu« (str. 100). Medtem so Asirci večkrat s trdo roko zagospodovali tudi nad Babilonom, toda končno so podlegli združenim medijskim in babilonskim silam (leta 312 oziroma 306). Tedaj je za nekaj desetletij doživela novobabilonska država dobo procvita. Kmalu pa je tudi ona (leta 539) postala žrtev perzijskega imperializma.

Gospodarsko stanje analizira avtor v petem poglavju (»Delo na polju in v delavnici«, str. 111—134) in v šestem (»Od krošnjarja do bankirja«, str. 135—147).

Po avtorjevi cenitvi (str. 117) je bilo v Asiriji in Babiloniji kakih 50.000 km² obdelovalne zemlje. Ker v naplavljenem južnem delu ni bilo ne rudnin ne boljše-ga lesa, je bilo poljedelstvo glavna pridobitna panoga. V znatni meri je bil pridelek odvisen od namakanja zemlje. S kmetijstvom je bilo povezano vrtnarstvo (sadno in zelenjavno); važna je bila živinoreja, nekoliko tudi ribolov in lov. Za pridobivanje olja so gojili sezam. Velik pomen imajo še dandanes palme. Od Sumercev je ohranjen kmetijski almanah, ki določa razporeditev kmečkih opravil. Tudi obrtništvo je bilo v predzgodovinski dobi razvito. Avtor začenja z mlinarjem, pekomo, mesarjem in pivovarnarjem. Zanimivo ugotavlja, da so sumerske besede za kmeta (*engar*), mlinarja (*arar*) in peka (*endib*) predsumer-skega izvora. Sledijo lončar in opekar, pletilci mrež iz trsja, tesarji in mizarji, izdelovalci tkanin in odev, usnjariji, kovači, kovinarji, izdelovalci predmetov (pe-

čatnikov) iz kamna ali slonove kosti. Pojavljajo se začetki poklicnih združenj, rahlo podobnih srednjeveškemu cehovstvu. — Načelnika imenujejo Sumerci *ugula*, Akadci pa *vaklum*; *rabū* ustreza v srednji babilonski dobi mojstru. Učna doba je bila različno dolga: pri stavbeništvu 8 let; drugod po šest ali pet let, za peka pa le petnajst mesecev.

Živahna trgovina s tujimi deželami se je že zgodaj razvila. Namesto menjalnih pogodb so kmalu sklepali pogodbe, v katerih je bila kupnina dogovorjena v minah ali seklih srebra. Zlato so še v 26./25. stoletju uporabljali kot razkošni predmet. Avtor našteva več vladarjev, ki so objavili uradne cenike. S tem so želeli dokazovati veliko blagostanje. Zgodaj je bilo treba določiti razmerje med bakrom in srebrom.

Važen dejavnik v gospodarskem življenju je bil *tamkaru(m)*. Beseda pomeni velikega trgovca, bankirja, upnika. V posebnem razmerju je bil do dvora. Smatrati ga moremo za predhodnika bankirstva.

Sedmo poglavje (str. 149—164) s podnaslovom »Med vojno in mirom« vodi bralca do pogostnih napetosti med takratnimi posameznimi državami. Nazorno nam priča o reševanju takih konfliktov vojna in mirovna standarta, ki jo je Sir Leonard Woolley odkril v grobovih v Uru.

Doslej najstarejši zgodovinski zapis nam je ohranjen na precej poškodovani »jastrebski steli«. Zmagovalec Eannatum, kralj iz Lagaša, diktira mirovne pogoje premagani sosednji državi v mestu Umma. Šlo je za stoletni spor glede gošpostva nad rodovitnim vmesnim ozemljem *Gu-edina*.

Akadec Sargon (2334—2279), ustanovitelj velike države, segajoče od Perzijskega zaliva do srede Male Azije, je imel prvo stalno vojsko 5400 mož. O njih značilno pravi, da so vsak dan pri njem jedli. Šeststo let pozneje je babilonski kralj Hammurabi organiziral svojo vojsko, slonečo na fevdalnih temeljih.

Vojno tehniko, zlasti pri obleganju utrjenih mest, so razvili Asirci. Zalošten sloves so si pa pridobili po silni krutosti nasproti premaganim ljudstvom.

Klíma se dotakne tudi medvladarske pogodbe, ki jo je z neimenovanim elamskim vladarjem sklenil Sargonov vnuk Naramsin; njega bo pač pravilneje imenovati akadskega kakor pa »babilonske-

ga« (str. 159) kralja. Pogodba je v starem elamskem jeziku. Kateri elamski vladar je utegnil skleniti to pogodbo, ni mogoče količkaj zanesljivo določiti. G. G. Cameron, s katerim soglašata tudi W. Hinz in J. Klíma, domneva, da je bil to Hita, kralj mesta Ava. Ju. B. Jusifov (Elam, Moskva 1968, str. 55) misli, da je bil Puzur-Inšušinak, zadnji kralj iz Avana; A. Kammenhuber sodi, da se je imenoval Zigalugu.

Kako smo glede elamščine še na malo trdnih tleh, kaže citat na str. 160, ki ga avtor povzema po prevodu vodilnega elamologa Walterja Hinza (iz Göttingena), kakor ga je objavil v svoji knjigi »Das Reich Elam« (meni ni dosegljiva) iz leta 1964. Zal, naš avtor tu ni upošteval novejšega prevoda tega pogodbenega teksta, ki ga je isti W. Hinz objavil leta 1967 v reviji Zeitschrift der Assyriologie, zvezek 24 (58), str. 94 s. Smisel pogodbe s tem sicer ni izpremenjen. Nikjer pa npr. ni klavzule, s katero bi bil preklet tisti, ki bi odnesel pogodbeno ploščico iz svetišča.

Kot zadnja podnaslova VII. poglavja je avtor uvrstil odstavek »Diplomacija in propaganda« (160 ss) in »Začetki stalnih poslanstev« (163 s). Obe vprašanji bosta najbrž še dolgo predmet diskusije, zlasti ker nove najdbe omogočajo nova dognanja.

Osmo poglavje (str. 165—195) obravnava verstvo. Omejiti se moramo zaradi obširnosti snovi na najbolj značilne podnaslove.

Začenja s tremi največjimi sumerskimi bogovi (ohranjenih je več tisoč imen): *An* (akadsko *Anu*) gospodar neba, *Enlil* (ozračja in gora), *Enki* (ak. *Ea*) (vodovja). Druga najbolj znana božanstva so bila *Nanna(r)* (ak. *Sin*) luna, *Utu* (ak. *Šamaš*) sonce, *Inanna* (ak. *Ištar*) boginja rodovitnosti in ljubezni. Pri Sumercih vobče prevladujejo astralna (zvezdna), pri Akadcih hthonična (= zemeljska) božanstva. Posamezna mesta ali dežele imajo svoje glavne zaščitnike: v Babilonu je bil to Marduk (ali Bel = gospod), Aššur v Asiriji.

Poseben odstavek ima naslov »Tendence k monoteizmu in ateizmu« (str. 176 s).

Velik pomen so v Mezopotamiji pripisovali delovanju demonov (*utukku*); med njimi so šteli sedem zlih in sedem dobrih. Magija podaja pravila, kako se rešiti zlih in si zagotoviti pomoč dobrih.

Prihodnost so skušali razlagati iz posebnih znakov ali dogodkov (*omina*, mantika), zlasti z razlaganjem sanj. Kakor avtor pravilno ugotavlja, se je prerokovanje iz jeter zaklanih ovac razširilo iz Babilonije po vsem Orientu. Kot vodni orđal so božjo sodbo uporabljali že Sumerci, najdemo jo tudi v Hammurabijevem zakoniku parkrat predpisano.

Avtor govori podrobneje o svečeništvu — posebej o skupinah svečnikov, dalje o prazniških in tempeljskih slovesnostih.

Za pravnega zgodovinarja je posebno zanimivo IX. poglavje (197—221). Naslovni stavek: »Da mogočni ne bi škodoval slabotnemu« je povzet iz uvoda v Hammurabijev zakonik (*dannum anšam ana la habalim*) (I, vv. 37—39). V podnaslovu pove avtor, da gre za najstarejše zakone zgodovine.

Avtor zaporedoma obravnava posamezne zakonske vire, potem ko je duhovito vzporedil opisa prvotne »zlate dobe« pri rimskem pesniku Ovidiju in (1400 let prej) pri neznanem sumerskem pesniku.

V prevodu navaja izza približno leta 2500 kot prvo obsežno sumersko kupno pogodbo, ki je iz mesta Šuruppaka. Za prvi moratorij ugotavlja, da je bil za časa Entemena, vladarja iz Lagaša. Tam je nastopil tudi prvi zakonodajni reformator Urukagina (okoli 2351—2342). Neposredni zakonski tekst nam je v prepisu iz Nipurja ohranjen od Urnammuja, začetnika tretje urske dinastije. Od njega je ohranjenih poleg večjega dela uvoda kakih 22 določb. Sumerški kulturni vpliv je bil tako močan, da je Semit Lipit-Ištar kot kralj v Isinu (okoli 1934—1924) še objavil zakonik v sumerskem jeziku. V akadskem jeziku so pa že zakoni mesta Ešnunne; njihov zakonodajalec enako kakor Urnammu ne uporablja talionskega načela. Pač pa najdemo talionsko načelo v le nekaj desetletij mlajšem zakoniku babilonskega kralja Hammurabija (1792—1750), ki ga J. Klíma upravičeno označuje kot »vrhunec mezopotamske pravotvornosti«. Njegovo dobo vzporeja s Periklejevo v Atenah in z Avgustovo v Rimu (str. 210). Ko v prvem odstavku (str. 210—213) oriše kratko zgodovino in prevod besedila na dioritni steli, podaja v nadaljnjem obsežnem odstavku »Tako govori Hammurabi« (str. 213—219) s kratkimi pripombami prevod besedila uvoda 58 najbolj značilnih

določb in sklepne besede. Kratko pa absolvira »poznejše zakone« (str. 219) in asirske zakonske določbe (str. 220 s).

Za popolnejšo sliko pravnega razvoja bi bilo zaželeno, da bi bil avtor vsaj nekoliko bolj zajel tudi pravo, kakor ga vsebujejo zasebne listine, ki so v velikem številu ohranjene. Iz njih je namreč mogoče izpolniti vrzeli, ki ostanejo, kajti zakonski predpisi nikakor ne vsebujejo vsega prava.

Deseto poglavje (str. 223—251) ima naslov »Pot k umetniškemu ustvarjanju« s podnaslovom »Človek oblikuje (dává ... tvář) glino, kamen in kovino«. Avtor opozarja, da je upodablajoči umetnik imel na voljo predvsem glino, kajti manjkalo je kamena. Potem ko vzporeja prve začetke upodabljanja, slede odstavki (omejujem se na značilnejša) o arhitekturi, o templjih (okoli leta 3000 v Uruku) in zikuratih (»babilonski stolp«) (na posebni karti so označena mesta, kjer so bili »glavni zikurati«, str. 232 s), o palačah vladarjev, o najstarejšem obdelovanju kamna in kovin, o plastiki iz Girsu/Lagaša, akadsko kiparstvo, reliefi, slikarstvo, drobni predmeti (iz Ura; 1965 iz Marija).

Enajsto poglavje (str. 253—283) z naslovom »Pojavi kulture«, ki se dopolnjuje s podnaslovom »Ob prvih virih znanosti«.

Začenja s skrbno organizirano sumersko šolo, ki si je postavila za nalogo, da so se njeni obiskovalci naučili sumerskega branja in pisanja. Nadaljnje šole so nastajale ob templjih (*bit mummi* = hiše znanosti in umetnosti, str. 255). Sledi odstavek o arhivih in knjižnicah. Kako obsežni so bili arhivi, kaže dejstvo, da so v Lagašu Francozi našli okrog 70.000 tablic. Avtor pojasnjuje, kako so nastali silabariji, besednjaki in enciklopedije. Slede odstavki o kronologiji in historiografiji; o zemljepisni in zemljevidu; o matematiki in geometriji, o merah in utežih; na str. 264 s je Klíma posrečeno uvrstil pregledno tabelo mer in uteži. S sestavkom »Od astrologije do astronomije« nas avtor informira o ureditvi babilonskega koledarja. Nato prehaja k začetkom kemije, o steklu in barvah, o kozmetiki, obširneje o zdravstvu in zdravilih (273—280), posebej govori o lekarništvu in babištvu, končno kratko o bolnišnicah in zavetiščih za umobolne.

Zadnje, dvanajsto poglavje (str. 285—311) ima naslov »Himne, epi in miti«,

kar avtor označuje v podnaslovu kot »Najstarejši zakladi svetovne literature«.

Naštevajo posamezne pesnitve s povečini kratko označbo. Tako si sledijo: pesnitev o stvarjenju sveta, ki jo po začetnih besedah navadno imenujejo *Enuma eliš* (= »Ko zgoraj nebó še ni imelo imena«). Napisana na sedmih ploščah, je imela kakih 1100 verzov. Kratko omenja ep o Atrahasisu. Primeroma obširneje govori o Gilgameševem epu, ki obsega dvanajst spevov (str. 291—296). Nato slede še zgodbe o Adapu, dalje ep o Etanu in mit o ptiču Anzu.

Od modroslovnih spisov naj vsaj omenimo »Babilonsko teodicejo«, zgodbo o babilonskem Jobu (»trpečem pravičniku«), babilonsko citirano kot *Ludlul bêl nêmeki*. Filozofsko pesimističen je razgovor gospodarja s sužnjem. Gospodar mu napoveduje posamezne svoje življenjske odločitve. Vsako nato suženj odobrava, čeprav je vedno v popolnem nasprotju s prejšnjo.

Nato pridejo besedna prerekanja, tarnanja, izreki, nekaj je tudi spisov s politično tendenco, pesmi. Končno je omenjena glasba. Z njeno rekonstrukcijo se bavi zlasti dve asiriologinji: belgijska profesorica Marcelle Duchesne-Guillemin (Liège) ter Anna Draffkorn Kilmer (Berkeley).

Založba Orbis Praha je Jos. Klímovo knjigo »Lidé Mezopotámie« elegantno opremila. Zlasti je treba pohvaliti reprodukcije, črno-bele in večbarvne. Posebej velja to za »jastrebsko« in za »Naramsinovo stelo« (12 s) ter za »vojno standardo« iz Ura (št. 9); škoda da ni uvrščena tudi »dama iz Uruka«. — Kot predstavnika moderne asiriologije srečamo samo dva: prvi je Bedřich Hrozný in drugi Vincent Scheil (št. 1—2). Ker sem prepričan, da bo J. Klímova knjiga kmalu doživela prevode v druge jezike, bi izbira »velikih« morala biti nekoliko širja.

Ob bodočih prevodih in novih izdajah bi želel, da bi bile morda upošteevane nekatere, samo po sebi malenkostne in v bistvu pretežno formalne pobude.

Ker najnovejše J. Klímovo delo vsebuje tako mnogovrstno gradivo, bi bilo dobro dodati trojno kazalo: stvarno in osebno ter kazalo citiranih virov. — V vsebinskem pogledu bi bil zelo zaželen kratek očrt razvoja asiriologije, vsaj pri velikih in srednje velikih narodih. Na ta način bi se zlasti mladi asiriologi podrobneje seznanjali z doslednejšimi

uspehi, kar bi jih nedvomno vzpodbujalo k nadaljnemu raziskovalnemu delu.

Vse to so želje, ki morda stremijo predaleč. Kot končni zaključek naj avtorju izrečemo prisrčno zahvalo za njegovo najnovejše delo, ki je plod njegovega temeljitega poznavanja asirioloških problemov. Prepričani smo, da bo njegova knjiga dragocen vodič mladim asiriološkim generacijam, spočetka predvsem v njegovi domovini, čedalje bolj pa tudi ostalim širom sveta.

Avtorju ob njegovem letošnjem 70-letnem jubileju iskreno želimo, da bi v trdnem zdravju doživel prevode svojega dela in tako še dolgo mnogo prispeval k znanstvenemu napredku asiriologije v vseh svetovnih kulturnih žariščih.

Predvsem pa mu kot 70-letnemu jubilarju kličemo:

Ad multos plurimos annos!

Viktor Korošec

Eva Lenneis, Siedlungsfunde aus Poigen und Frauenhofen bei Horn. Ein Beitrag zur Erforschung der Linear- und Stichbandkeramik in Niederösterreich. Prähistorische Forschungen 8, (ed. Anthropologische Gesellschaft in Wien), Horn-Wien 1977.

Pričujoča publikacija (prvi del zajema 96 strani teksta s 16 tablami, drugi del sestavlja 19 slik, 3 načrti, 86 tabel in 8 kart) je predelana in skrajšana doktorska disertacija E. Lenneis, v kateri na podlagi dveh večjih neolitskih najdišč (Poigen in Frauenhofen) skuša na novo interpretirati kulturne grupe trakaste keramike v Nižji Avstriji. Študijo je razdelila v pet glavnih poglavij, šesto poglavje je dodatek dveh avtoric o analizah rastlinskih in živalskih ostankov z obeh najdišč, sedmo poglavje pa je skupni seznam literature, opomb in razlage h kartam.

Prvo poglavje je enostranski uvod, v katerem avtorica razloži metodo, namen in cilj tega dela in se zahvaljuje mentorjem in muzejskim sodelavcem za pomoč in razumevanje pri črpanju gradiva. V drugem poglavju daje kratek pregled k zgodovini in stanju raziskovanja linearne (*Linearkeramik*) in vbodeno trakaste keramike (*Stichbandkeramik*) na nižjeavstrijskem in na sosednjem češkem, moravskem in slovaškem prostoru.

V tretjem poglavju predloži materialne ostaline. Najprej za Poigen-Bachrain (najdišče leži ob Veliki Taffi 8 km severozahodno od mesta Horn), potem za Frauenhofen-Neue Breiten (najdišče ob izlivu Male v Veliko Taffo približno 2 km severozahodno od Horna) in nazadnje prikaže še drugo primerjalno gradivo iz Nižje Avstrije: petindvajset najdišč, ki se vežejo na Poigen in deset najdišč, ki se vežejo na Frauenhofen. Četrto poglavje vsebuje kulturno vrednotenje obeh najdišč. Tako za Poigen kot Frauenhofen avtorica uporabi domala ista izhodišča: vrednotenje najdb, relativno kronološko mesto, poizkus absolutne kronološke opredelitve, lokalno pripadnost z določenimi kulturnimi odnosi, izvor surovin za glinaste in kamnitne izdelke, primitivno gospodarstvo, stavbne ostaline in še druge posebnosti.

Peto poglavje daje povzeto skupno vrednotenje predloženega in opisanega gradiva s celotne Nižje Avstrije. E. Lenneis ga začenja z naštetimi zbirkami, kjer so ji nudili gradivo in kako je bilo pridobljeno. Zatem analizira kompleksne najdbe glede na njih relativno kronološko mesto in na osnovi le-teh gradi na dokazne kulturne vplive. Zanimiv je razdelek, v katerem se avtorica posveča oblikam in okrasnim motivom keramike in njeni interpretaciji; tako za starejši horizont s pozno linearno keramiko tipov Šarka in Zliezovce ter keramiko z notnim ornamentom (*Notenkopferkeramik*), kot za mlajši horizont z vbodeno trakasto keramiko stopenj II/III in IV. Naslednji razdelek govori o razlikovanjih naselbin. Avtorica najprej zvrsti razprostranjenost posameznih kulturnih grup obeh horizontov znotraj nižjeavstrijskega ozemlja, potem pa sledijo odnosi posameznih kulturnih grup z njihovim naravnim okoljem (orohidrografska lega, geološka osnova tal, klimatski pogoji). Zadnji razdelek tega poglavja je poizkus historične interpretacije.

Iz tega lahko povzamemo nekaj glavnih značilnosti in dejstev. Od časa trajanja druge stopnje moravske linearne keramike dalje, se lahko na podlagi tipičnih motivov opazita na Nižje Avstrijskem vplivni območji vzhodne in zahodne grupe linearne keramike, ki se med seboj le deloma prekrivata. Z nastopom pozne linearne keramike se na zahodnih nižjeavstrijskih naselbinah s trakasto keramiko — torej v vplivnem področju za-